

* * *

УДК 21.284

Стасюк Л. О.,
кандидат філософських наук, доцент, докторант,
Житомирський державний університет ім. Івана Франка
(Україна, Житомир), lastasuk@ukr.net

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ПРОТЕСТАНТИЗМУ В КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ УКРАЇНИ

Розкриваються історичні, соціокультурні та конфесійні фактори впливу на державно-конфесійні відносини, зокрема на становлення протестантизму на вітчизняних теренах. Аналітика протестантизму в сучасному релігієзнавчому диспуті декларує новий теоретичний рівень, на якому здійснюється перехід від опису і систематизації фактів до концептуалізації протестантського руху як цілісного релігійно-соціального феномену на засадах універсальних принципів об'єктивності, історизму, толерантності, світоглядного плюралізму, що стало методологічною основою дослідження. Враховуючи те, що сучасна геополітична теорія охоплює такі ключові категорії геополітики як географічний фактор і просторово-територіальні параметри розвитку суспільства, у статті розгортається проблематика взаємодії суспільства і природи у контексті філософсько-релігійної рефлексії. З'ясовано, що відносно місця релігії в сучасному секуляризованому суспільстві, конфесій-носії протестантської ортодоксії, ґрунтують своє світобачення на антропологічній парадигмі.

Ключові слова: протестантизм, лютеранство, кальвінізм, геополітика, суспільство, природа, географічний фактор, просторові параметри.

Прагнення світового співтовариства до формування планетарного соціального організму та відсутність чіткої, узгодженої стратегії політичного, економічного і духовно-культурного розвитку й орієнтирів української держави обумовило потребу ґрунтовної тематизації її геополітичної самоідентифікації в контексті глобальних проблем сучасності. Актуалізація геополітичних запитів викликана й стрімким поступом суспільства, відповідального не лише за збереження і відновлення життя його спільноти та утвердження засад сталого розвитку соціальної організації життєдіяльності, а й за культивування духовних вимірів і потреб з врахуванням клерикалізації сучасного суспільного буття і політизації релігії. Зважаючи на визначення поняття духовного як антитези матеріального світу та як приналежного до релігії, яка у філософсько-світоглядних вченнях українських мислителів традиційно репрезентується одним із нематеріальних компонентів національної геополітики, можемо констатувати необхідність експлікації рівня взаємодій і взаємовпливів зовнішньої та внутрішньої політики держав, їх економічних і політичних систем з духовно-релігійними системами, зокрема з конфесіями виразниками протестантської ортодоксії.

Сучасні геополітичні теорії започатковані і розвинуті в роботах зарубіжних дослідників Ф.Ратцеля, К.Хаусхофера, Р.Челлена, М.Мехема, Н.Спайкмена, З.Бжезинського, П.Дж.Біокенена, Ф.Фукуями, М.Фуше, С.Хантінгтона та інших. Подальше осмислення геополі-

тичних процесів репрезентовано в роботах євразійців Н.Трубецького, А.Савицького, В.Вернадського. Найповніше уявлення про сутність геополітики розкрито у роботах М.Данилевського та Л.Гумільова. Наукові досягнення українських філософів А.Арістової, М.Бабія, В.Бондаренка, О.Бучми, Л.Виговського, В.Єленського, С.Здіюрука, В.Климова, А.Колодного, П.Павленка, О.Сагана, П.Сауха, Л.Филипович, П.Яроцького стосуються проблем державної політики у сфері свободи слова, релігії і конфесійного чинника в контексті розбудови громадянського суспільства та українського державотворення. Місце протестантизму в демократичному просторі в рамках впливу держави і церкви на процеси утвердження української державності з'ясували П.Кралюк, В.Любашенко, Р.Соловій, М.Черенков та ін. Незважаючи на достатньо широкий спектр зарубіжної і вітчизняної літератури з експлікації класичної геополітики та характерних рис сучасної державно-церковної політики в Україні, питання особливостей інституалізації конфесій-носіїв протестантської ортодоксії в загальній геополітичній системі "суспільство-державо-церква" потребує уточнення і філософської рефлексії, що і визначаємо метою нашої статті.

Витоки сучасної геополітичної думки закладено у студіях засновника політичної географії Ф.Ратцеля, який, намагаючись сформулювати географічно-просторовий підхід у з'ясуванні сутності та специфіки політичних подій, окреме місце відводить ролі релігії у цих подіях, оскільки, "мові і релігії ми повинні надати перевагу перед іншими проявами, як більш благородним, і тісніше зблизити їх з розумом" [4, с.80]. У своїй біогеографічній концепції він стверджував, що стан держави як частини людства й "організованої землі" безпосередньо залежить від взаємодії простору і географічного положення, при тому під простором вчений розумів як територіальні кордони, так і життєвий простір, розміри яких засвідчують могутність і процвітання держави, а збільшення просторового периметру забезпечить активна торгівля й місіонерство. Ідеї Ф.Ратцеля щодо дефініції держави як складно-структурованого квазіорганізму, який функціонує в просторі й на засадах біологічно-географічних імперативів прагне розширення, продовжив шведський науковець Р.Челлен – фундатор поняття "геополітика". Він проаналізував особливості управлінської діяльності з метою виявлення ефективних методів і принципів створення сильної держави та ранжував залежність її поступу від території, народу, господарства, суспільства і влади. На тлі достатньої поліфонії семантичного спектру детермінацій геополітики зазначимо, що в кін. XIX – на поч. XX ст. геополітика інтерпретується вченням про державу з домінуванням звернення до її просторової складової у системі "територія – населення – влада". Протягом XX ст. визначення геополітики, набуваючи нових аспектів, редукувалося до течії в соціології, політичного напрямку держави тощо, легалізувався її класичний модус – поєднання ідей культурно-історичних спільностей (М.Данилевський), моделі архетипів (К.Юнг) і гіпотези цивілізацій (А.Тойнбі), з'явилися концепції "зіткнення цивілізацій" (С.Хантінгтон), "третьої хвилі" (Е.Тоффлер) та ін. У кін. XX ст. відбулося становлення ще двох геопроєкцій

соціуму – геоекономіки та геокультури, базованих на сучасних глобалізаційних запитах.

З огляду на те, що сучасні тенденції геополітичної теорії передбачають охоплення в своє проблемне поле засадничих категорій традиційної геополітики, варто ознайомитися з географічним фактором, під яким ми розглядаємо комплекс природних, кліматичних, ландшафтних та інших, суто географічних умов – антецедента розгортання релігійного феномена. Хоча протягом еволюції людства поступово втратилася значущість якостей природних процесів в рамках суспільства, проте продовжує тематизуватися питання взаємодії суспільства як форми організації людської життєдіяльності, типу соціальної інфраструктури й конгломерату історично здійснених суспільств та природи як практично безкінечної сукупності об'єктивних процесів і явищ, а також як біологічного субстрату людини, її організму з усіма властивими йому функціональними потенціями. Паралельно з цим інтенсивнішими стають спроби осягнення взаємовпливів релігії як духовної діяльності людини та світу природи як об'єктивно-незалежної передумови соціально-культурного людського буття та його смислової складової. Розмаїття, а часом суперечливість позицій, поглядів християнства щодо природи, її доцільності та взаємодії між суспільством й природою обумовлене як тотожними і відмінними виявами між ними, так й смисловими філософськими та релігійними світоглядними акцентуаціями, які притаманні відповідному типу суспільства. Відповідно до середньовічного світогляду раннього періоду навіть інтенції пошуку адекватного місця природи заважати-муть спасінню душі окремої людини і цілого світу, оскільки у природи відсутня сутність, здатність до розвитку, вдосконалення й можливість існування без наповнення її Божественною енергією. Додамо, що християнство, ґрунтуючись на концепції створення людини за образом і подобою Божою, продукує ініціативність духовно-практичної діяльності, активне і творче ставлення до себе і природи, з часом перефразування цієї думки провокує прагнення приборкання природи в його негативно-руйнівних виявах.

Новим наголосом Відродження постулюється теза, що Бог самовиявляється виключно завдяки творінню, під яким розуміють природу. Внаслідок зміни Реформацією світоглядної парадигми, природа позбавляється функції відображення Божої благодаті, що спричинене вченням протестантських ортодоксів про оснований лише на особистій вірі безпосередній зв'язок людини з Богом. З деякими застереженнями цю позицію висловлює Ж.Кальвін: “Я можу визнати, що Бог є природа, але за умови, що це говорить чистосердечно і благоговійно. І все ж цей вислів грубий і неточний: оскільки природа – це, скоріше порядок, встановлений Богом” [1, с.52]. Таким чином людина, дистанціюючись від природи, втратила смислову залежність між нею і собою. Одним із лейтмотивів новоевропейської думки, періоду її переходу від інтелектуальних пошуків Відродження стала теза Г.Галілея “Книга природи написана мовою математики”, обґрунтована його переконанням про те, що надійшим і перспективнішим для розкриття істини є математичне пізнання, зокрема це стосується

дослідження неблаганної і статичної природи. Усвідомлення людиною своєї залежності переважно від історично сформованих реалій виробничої діяльності, на протидію природним умовам закріпилося у процесі розширення суспільного виробництва, вираження нового світогляду баченням світу об'єктом, на який адресується активність людини – суб'єкта, основою зростання могутності якої виявляється жива і нежива природа. Неабияку роль у формуванні утилітарного підходу, в беззастережному втручанні та експлуатації природних ресурсів з руйнівними наслідками, зіграло домінування наукових світоглядних максим “знання – це сила” (Ф.Бекон) та “людина – власник і господар природи” (Р.Декарт). Саме такі установки та, ґрунтоване на християнському світосприйнятті дистанціювання природи, призвело, на думку сучасного американського соціолога Л.Уайта, до екологічної кризи у Новітню добу. Відповідно до біогеографічної концепції Ф.Ратцеля природні властивості землі, а саме форми поверхні, зрощення, флора і фауна тощо та народ визначають особливості функціонування держави.

Багатоаспектне трактування геополітики спричинило трансформацію змісту його предмету дослідження з геополітики простору в геополітику людини, вагомим опертям духовного буття якої є релігія, а підґрунтям релігійного виміру – віросповідальний вибір і приналежність, що набуває особливого значення в світлі трьохрівневої геопроекції експлікації соціуму, відповідно до якої узгоджуються не лише понятійно-категоріальний апарат, а й горизонти географії, політології, економіки, філософії, конфесіології тощо. А.Тойнбі слушно зазначає про взаємопов'язаність цивілізації та релігії, у певному типі якої найпомітніше фокусується продукування духовною елітою відповідних сенсів і цінностей як підґрунтя певного типу цивілізації. Для подолання кризових явищ в європейській цивілізації англійський історик рекомендує повернути релігії пристойне місце у суспільному бутті, оскільки, на його думку, “суспільство, в якому світська влада повинна підкоритися владі церковній, являє собою найвище і найшасливіше соціальне утворення, ніж “цезарепапистський” режим, де відсутня відмінність між церквою і секулярним суспільством” [5, с. 550].

Сучасна геополітика пов'язана з такими соціальними суб'єктами як держава, економічні і політичні союзи і окремі лідери, чийми завданнями є цілеспрямована діяльність, зорієнтована на користь власних інтересів, про що окрім А.Тойнбі заявляв С.Хантінгтон. На основі компаративного аналізу він, визначаючи місце Реформації у політичних процесах, зробив висновки, що аналогічними між нею і політичними проявами Ісламського відродження є першопричини становлення цих явищ, а саме реакція на стагнацію й корупцію головних інститутів тогочасного суспільства та достеменні завдання лідерів цих рухів, змістом яких є повернення до релігійної чистоти віри й вимогливості й проголошення активної діяльності, порядку і дисципліни. Зазначаючи про складність і внутрішню диференціацію цих рухів, він виокремлює “два основних – лютеранство і кальвінізм, шийтський і суннітський фундаменталізм; є навіть паралелі між Жаном Кальвіном і аятоллою Хомейні й тією чернечею

дисципліною, яку вони хотіли утвердити у своєму суспільстві. Центральним духом як Реформації, так і ісламського відродження є фундаментальна реформа... Ігнорувати вплив Ісламського відродження на Східну півкулю в кінці двадцятого століття – це все одно, що ігнорувати вплив протестантської Реформації на європейську політику в кінці шістнадцятого століття” [6,с.165].

Новітня соціально–політична парадигма передбачає становлення всепланетної цивілізації, сконструйованої, з одного боку, на засадах гармонійного поєднання соборності й неподільності світового співтовариства, з іншого – на началах диверсифікації та плюралізму культур, релігій тощо. Помітним явищем духовно–релігійного здійснення України є конфесійний плюралізм, передумови формування якого детально розгорнув А.Колодний, вказуючи, що об’єктивними чинниками поліконфесійності стали межовість українського простору між християнським та мусульманським світом, католицизмом і православ’ям, історично обумовлена межовість між такими державами–імперіями як Московія, Польща, Австро–Угорщина, Отаманська Туреччина; відсутність протягом всієї історії своєї державності, української духовної еліти та конфесій–виразника ментальності нашого народу. Серед суб’єктивних чинників професор виокремивкордоцентричну релігійність українців, людинолюбство, лояльність до змісту і способу мислення і діяльності інших, відсутність відпорності до чужої духовної агресії та владопоклоніння [3,с.11–12]. Особливості різнобічної діяльності конфесій певною мірою визначають економічні, політичні, культурні та інші суспільні модуси. У цьому контексті актуалізується осягнення виявів ще одного репрезента, поряд з природничо–географічним фактором, класичної геополітики, а саме просторово–територіальних характеристик функціонування суспільства крізь призму географічного розміщення, сусідства, міжнародних відносин, життєвого простору та у рамках висвітлення проблематики стикування і взаємозв’язку між західно– чи східноєвропейськими орієнтирами державного поступу, міжнародними відносинами, життєвим простором, демографією та іншими геополітичними концептами та конфесійними виявами ортодоксального протестантизму як невід’ємної складової історії, культурно–конфесійного буття і вітчизняної релігійної мережі.

Геополітична межовість або “транзитність” України, спричинивши синдром “лімітності” і визначивши її різновекторність, трансформувалась у бінарний етнокультурний код національної спільноти, що, з одного боку, продукувало почуття закритості, сакралізацію традиційної обрядовості, абсорбування епіцентричної християнської ідеї, яка проектувала кінцевий сенсбуттєвий принцип єднання людини з Богом, ідеї абсолютної цінності і духовної свободи людини, уособлення в ній Божественного начала. З іншого, – на фоні дихотомії “Схід – Захід” стимулювала та інтенсифікувалайвище запозичення зовнішньо–сусідських надбань, що відобразилося на перебігу вітчизняних процесів геополітичної самоідентифікації. Приміром, встановлення на західноукраїнських землях економіко–культурних зв’язків з країнами західної цивілізації у XV–XVIст. спонукало до поширення

реформаційних ідей та протестантизму. Адаптація лютеранства й кальвінізму на етнічних українських землях пов’язана з такими геополітичними чинниками як їх географічне розташування на перехресті різних культур і релігій, реаліями соціально–економічного, політичного і духовного поступу Польщі, Угорщини, Росії особливостями державно–конфесійних відносин, церковно–організаційних процесів у католицькій, греко–католицькій і православній церквах, вітчизняна суспільно–економічна нестабільність і реорганізація українського суспільства.

Незважаючи на те, що за період свого існування реформатство домінувало кількістю громад, особливо серед протестантів, у релігійній мережі Закарпаття і на те, що і лютеранство, і кальвінізм було визнано офіційними релігіями в державі, релігійно–церковне буття конфесій–носіїв протестантської ортодоксії не було стабільним ні на стадії становлення на Закарпатті, ні у процесі подальшого вкорінення конфесії у краї. Хоча офіційне визнання конфесій сприяло тому, що майже до початку XVIII ст. вони перебували під державною опікою, що слугувало пристосуванню та утвердженню помітного місця, переважно реформатства, у релігійному і суспільно–політичному житті угорського соціуму. Обопільна співпраця держави і Церкви – необхідна умова для повноцінного людського буття, оскільки найголовніше завдання Церкви полягає у турботі про духовну та моральну рівновагу людини, а забезпечення матеріального добробуту – одне з пріоритетних завдань держави. Реформати проповідують підтримку і повагувладами, відповідно до вчення про те, що Церква і держава виникли і будуються на волі Божій як спільному підґрунті, що передається через Святе Письмо. Зазначимо, що на відміну від У.Цвінглі та Й.Буллінгера, які проповідували активну причетність держави до здійснення розпорядницьких функцій в управлінні Церквою, за Ж.Кальвіном “по–перше, духовна влада Церкви цілком відокремлена від меча і від земної влади. По–друге, вона здійснюється не волею однієї людини, а колегією обраних для цього осіб” [2,с.207].У XX ст. реформати Закарпаття існують в умовах найдинамічніших змін щодо територіальної належності краю різним державам.

Таким чином, динаміка зовнішніх та внутрішніх вимірів державотворення і геополітичної ідентифікації України актуалізує потребу визначення основного напрямку розвитку суспільства та формування нової матриці національної геополітичної свідомості, що неможливо без врахування особливостей клерикалізації суспільного буття, політизації релігії як провідних тенденцій сучасного духовно–культурного здійснення українства. Територіальна стратифікація культур певного етносу детермінує специфіку віросповідної приналежності як обов’язкового сегменту культурно–антропологічного буття. Відтак конфесій–виразники протестантської ортодоксії переважно інституалізувались у формі реформатських громад на Закарпатті та в Польщі і в приєднаних до неї литовських, білоруських і українських землях.

Список використаних джерел

1. Кальвін Ж. Наставление в християнскую веру / Жан Кальвин. – М. : Издательство РГУ, 1997. – Т. 1. – Кн. I и II. – 582 с.

2. Кальвін Ж. Наставление в христианской вере / Жан Кальвин. – М. : Издательство РГУ, 1999. – Т. 3. – Кн. IV. – 640 с.
3. Колодний А. Багатоконфесійність України: формування і стан / Релігія – світ – Україна. Колективна монографія в 3-х кн. – К., 2011. – Кн. II. – 371 с.
4. Ратцель Ф. Народо́ведение /Фридрих Ратцель /Классика геополітики, XIX век: Сб. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 718 с.
5. Тойнби А. Дж. Постижение истории / А. Дж. Тойнби. – М. : Айрис-пресс, 2001. – 640 с.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 603 с.

References

1. Kalvin Zh. Nastavlenie v khristianskoi vere / Zhan Kalvin. – M. : Izdatelstvo RGU, 1997. – T.1. – Kn. I i II. – 582 s.
2. Kalvin Zh. Nastavlenie v khristianskoi vere / Zhan Kalvin. – M. : Izdatelstvo RGU, 1999. – T.3. – Kn. IV. – 640 s.
3. Kolodnyi A. Bahatokonfesiinist Ukrainy: formuvannia i stan /Relihiia – svit – Ukraina. Kolektivna monohrafiia v 3-h kn. – K., 2011. – Kn. II. – 371 s.
4. Rattsel F. Narodovedenie /Fpidrikh Rattsel /Klassika heopolitiki, XIX vek: Sb. – M. : ООО “Izdatelstvo AST”, 2003. – 718 s.
5. Toinbi A. Dzh. Postizhenie istorii /A. Dzh. Toinbi. – M. : Airis-press, 2001. – 640 s.
6. Khantington S. Stolknovenie Tsivilizatsii /S. Khantington. – M. : ООО “Izdatelstvo AST”, 2003. – 603s.

Stasyuk L.O., candidate of philosophical science, associate Professor, doctoral, Zhytomyr State University named after Ivan Franko (Ukraine, Zhytomyr), lastasuk@ukr.net

Institutionalization of the Protestantism in the context of geopolitical identification of Ukraine

The article shows historical, socio-cultural, mental, psychological and religious impacts on church-state relations, in particular on the Protestantism formation in the domestic territory. The Protestantism analysis in contemporary theological discourse declares a new theoretical level at which description and systematization of facts transit to conceptualization of the Protestant movement as a coherent religious and social phenomenon on the basis of universal principles of objectivity, historicism, tolerance and world pluralism which became the methodological research basis. Given that the current geopolitical theory covers such key categories of geopolitics as a geographical factor and spatial-territorial parameters of the social development, the article develops problems of the society and nature interaction in the context of philosophical and religious reflection. It was found that concerning to the position of religion in modern secular society, the Protestant orthodoxy denominations base their outlook on the anthropological paradigm.

Keywords: Protestantism, Lutheranism, Calvinism, geopolitics, society and nature, geographical factor, spatial-territorial parameters.

Стасюк Л.А., кандидат философских наук, доцент, докторант, Житомирский государственный университет им. Ивана Франко (Украина, Житомир), lastasuk@ukr.net

Институализация протестантизма в контексте геополитической самонидентификации Украины

Раскрываются исторические, социокультурные и конфессиональные факторы влияния на государственно-конфессиональные отношения, в частности на становление протестантизма на отечественных просторах. Аналитика протестантизма в современном религиозоведческом дискурсе декларирует новый теоретический уровень, на котором осуществляется переход от описания и систематизации фактов к концептуализации протестантского движения как целостного религиозно-социального феномена на основе универсальных принципов объективности, историзма, толерантности, мировоззренческого плюрализма, что стало методологической основой исследования. Учитывая, что современная геополитическая теория охватывает такие ключевые категории геополитики как географический фактор и пространственно-территориальные параметры развития общества, в статье разворачивается проблематика взаимодействия общества и природы в контексте философско-религиозной рефлексии. Выяснено, что в отношении места религии в современном секуляризованном обществе, конфессии-носители протестантской ортодоксии, грунтуют свое мировоззрение на антропологической парадигме.

Ключевые слова: протестантизм, лютеранство, кальвинизм, геополитика, общество и природа, географический фактор, пространственно-территориальные параметры.

* * *